NON-FICTIE **Willem Bouwman** BEELD Leonard Walpot, Grijpink Vrijheidsmuseum Groesbeek

Pieter Kapenga weigerde Joden te arresteren

'Mijnheer, dat weiger ik', zei de Kamper agent Pieter Kapenga tegen zijn chef, toen die hem opdracht gaf om Joden te arresteren. Zijn kleinzoon zocht uit wat hem dreef.

Journalist en historicus Peter Sierksma (1958) is genoemd naar zijn grootvader Pieter Kapenga (1898-1982), die van 1934 tot 1958 politieagent in Kampen was. Met Sierksma's grootvader is iets bijzonders aan de hand. Hij is een van de weinige politieagenten die met ere worden genoemd in het *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van dr. Loe de Jong. In deel 6 is te lezen waarom: Kapenga behoorde tot het handjevol politiemensen dat weigerde mee te werken aan het arresteren van Joden. 'Al deze politiemensen werden gestraft met ontslag.' En met deportatie naar de concentratiekampen Vught en Dachau, had De Jong er in het geval van Kapenga aan kunnen toevoegen.

Het verblijf van opa Kapenga in Dachau heeft kleinzoon Sierksma zijn leven lang beziggehouden. Maar hoe vaak hij er ook naar vroeg, zijn grootvader zweeg erover. 'Lees Ed. Hoornik maar', zei hij dan. Net als Kapenga was de dichter en schrijver Ed. Hoornik (1910-1970) in Dachau geweest. Sierksma moest maar lezen wat Hoornik over Dachau geschreven had. 'Opa hield zijn emoties binnenboord. Hij zweeg liever dan dat hij vertelde.'

Het zinnetje 'Lees Ed. Hoornik maar' keert vaak terug in het boek dat Sierksma over zijn grootvader geschreven heeft: *Mijnheer, dat weiger ik. Een politieagent in verzet*. Het boek is breder dan de ondertitel suggereert. Sierksma beschrijft hoe zijn zoektocht hem naar Vught en Dachau leidde en uitliep op het schrijven van *Mijnheer, dat weiger ik*. Het boek getuigt van historisch vakwerk en heeft tegelijk iets literairs: na zijn kennismaking met Ed. Hoornik raakte Sierksma verslingerd aan de literatuur. Het boek gaat vooral over het leven van zijn grootvader. Pieter Kapenga was een telg uit een afgescheiden gereformeerde familie uit Ulrum, die na een carrière als marechaussee en rijksveldwachter in 1934 agent in Kampen werd. Bij het uitbreken van de oorlog in mei 1940 hoorde een van zijn kinderen hem zeggen: 'Ik wou dat ik bij de Grebbelinie was.' Aan de Grebbelinie werd zwaar gevochten, in Kampen bleef het rustig.

Kapenga's tijd zou weldra komen. Na de capitulatie werd de Nederlandse politie meteen onder toezicht van de Duitse politie gesteld. 'Wij waren uitgeleverd aan de bezetter, die zijn eens gesloten overeenkomsten met voeten trad', noteerde Kapenga na de oorlog.

Mijnheer, dat weiger ik verhaalt hoe de Kamper politieagenten steeds meer voor het karretje van de bezetter werden gespannen. Ze moesten verklaren dat ze geen Jood waren, ze moesten controleren of er in winkels bordjes met 'Verboden voor Joden' hingen, en uiteindelijk moesten ze de Joden arresteren en deporteren. Ze zwommen een fuik in. Er leek geen weg terug.

gehoorzamen of niet

Ook niet voor Kapenga, vertelt Sierksma in zijn werkkamer in de Utrechtse schildersbuurt. 'In juni 1942 moesten de Joden hun fietsen inleveren. Mijn grootvader heeft aan die fietsenvordering meegedaan. Op last van de bezetter gaf

Als Kapenga al eens over de oorlog sprak, gebeurde het in de tandartsstoel bij Isidoor Polak.

hij een Joodse handelaar geen nieuwe vergunning voor de opslag van mollenhuiden, waarna een niet-Jood de vergunning kreeg. Hij schreef dat hij klem zat in "de tredmolen van hoop en vreeze, van wat moet ik doen en niet doen".' Kapenga had de ambtseed afgelegd, hij zag de overheid als dienaresse Gods. Hij wilde gehoorzaam zijn aan de overheid, maar hoe ver ging de gehoorzaamheid? Hij zag het Joodse volk als 'de kinderen Gods' en niet minder als gewone Nederlanders. Net als de andere Nederlanders hadden ze recht op bescherming van de overheid. Moest hij de overheid gehoorzamen of de Joden beschermen?

Kleinzoon Sierksma vertelt dat alle agenten verstrikt raakten in de anti-Joodse maatregelen van de bezetter. Hij spreekt van 'een pervers tot in detail uitgedacht systeem dat met behulp van een door intimidatie gestuurde, bijna perfect georganiseerde bureaucratie kon worden uitgevoerd'. Volgens dit systeem zouden de Kamper Joden op 17 november 1942 worden gearresteerd, waarna ze door agent Kapenga op transport naar Westerbork zouden worden gezet. Eerst leek Kapenga zijn verantwoordelijkheid te ontlopen door verlof aan te vragen. Maar dat verlof werd hem de avond tevoren geweigerd door zijn meerdere, de foute politiecommissaris Jan de Bruijn. Kapenga kreeg pas verlof als hij eerst de Joden naar Westerbork had gebracht. 'Mijnheer, dat weiger ik', zei Kapenga toen tegen De Bruijn.

Hoe kwam het dat uw grootvader veel eerder dan anderen zei: 'Mijnheer, dat weiger ik'?

'Hij werd als individu, als hoofdagent, onder vier ogen voor het blok gezet, waarbij hij werd aangesproken op zijn verantwoordelijkheid als leidinggevende. De overige 24 agenten kregen de volgende ochtend gezamenlijk een dienstbevel: haal de Joden op. Ik denk dat het gemakkelijker is om onder vier ogen een opdracht te weigeren, dan wanneer je deel uitmaakt van een grote groep.

Bovendien had hij er al langer over nagedacht. Tijdens een fietstocht naar Groningen in de zomer van 1942 was opa langs kamp Westerbork gereden om met eigen ogen te zien wat er gaande was. Hij concludeerde dat het niet zomaar een werkkamp was. Hij voelde dat de Joden in groot gevaar verkeerden.

Mijn grootvader had een sterk gevoel voor rechtvaardigheid, hij wist precies wat recht was en wat krom. Meteen aan het begin van de bezetting concludeerde hij al dat de bezetter niet te vertrouwen was. Vervolgens kwam hij voor de vraag te staan wanneer hij zou weigeren nog langer mee te werken. Zijn collega De Geus weigerde verplichte nazipropaganda te lezen en werd geschorst. Opa trok de grens bij het ophalen van de Joden. Geen volk, geen natie kan ongestraft Joden vervolgen, was zijn heilige overtuiging.'

Ideëel gezien stond hij goed voorgesorteerd om de juiste keuze te maken?

'Dat vind ik wel. Mijn grootvader was trouw aan het gereformeerde gedachtegoed waarmee hij was opgevoed. Tegelijk had hij een eigen moreel kompas. Hij durfde af te wijken van wat de gereformeerde elite vond.'

wandelen met Klaas Schilder

Dat had Kapenga gemeen met Klaas Schilder, hoogleraar aan de Theologische Hogeschool in Kampen. Schilder waarschuwde al vroeg tegen de nazi's en riep in de zomer van 1940 op tot geestelijk verzet. Het duurde niet lang voor de wegen van Schilder en Kapenga elkaar kruisten. Sierksma: 'Net als mijn vader was Schilder van eenvoudige komaf, ze verstonden elkaars taal, ze kenden elkaar uit de kerk. Tijdens de nachtdienst kwam hij Schilder weleens tegen, want Schilder maakte vaak een wandeling als

Mijnheer, dat weiger ik. Een politieagent in verzet
Peter Sierksma. Uitg. Walburg Pers, Zutphen 2021. 256 blz.
€ 24,99

Pieter Kapenga, zittend uiterst rechts op de foto, keert vanuit Dachau terug in Nederland, eind mei 1945.

Peter Sierksma: gefascineerd door het oorlogsverleden waarover zijn grootvader zo zwijgzaam was.

hij tot na middernacht had doorgestudeerd. “Nu moet u echt gaan slapen, professor”, zei m’n opa dan.’
In 1942, toen Kapenga zich in ‘de tredmolen van hoop en vreeze’ bevond, kreeg hij van zijn korpschef de opdracht Schilder op te sporen en te arresteren. Schilder was in de zomer van 1940 al eens gearresteerd en liep nu weer gevaar. Kapenga waarschuwde hem tijdens een nachtelijke wandeling en later opnieuw, via dr. Roelof Jan Dam, een vriend van Schilder. Schilder dook vervolgens onder, eerst in de Biesbosch, later in Leiden bij de bevriende arts Piet Jasperse.
Peter Sierksma: ‘De waarschuwing aan Schilder laat zien hoe mijn grootvader in 1942 in een grijs gebied tussen goed en fout verkeerde. In de tijd dat hij Schilder waarschuwde, tekende hij een niet-Jood-verklaring en collecteerde hij met tegenzin voor de pro-Duitse Winterhulp. Vanaf 16 november 1942, na zijn weigering om Joden te arresteren, hoefde hij niet langer te schipperen en werd het moreel kompas richtinggevend voor heel zijn handelen.’
Sierksma denkt dat de weigering van zijn grootvader navolging heeft gevonden in het Kamper politiekorps. Uiteindelijk weigerden acht agenten nog langer voor de Duitsers te werken; zij kwamen allemaal in Kamp Vught terecht. ‘Zij hadden met dezelfde gewetensproblemen geworsteld als mijn grootvader. Ze waren voortdurend getreiterd en geïntimideerd door agenten met nazisympathieën, ongeveer een derde van het korps. Deze rotte appels hadden een grote invloed op de sfeer in het korps.’

Sierksma’s boek gaat over het optreden van één agent tijdens de Jodenvervolging. Hij wil er niet te veel conclusies aan verbinden, op één punt na.
‘Vaak wordt gezegd dat het gewone leven na de oorlog weer doorging. Daar heb ik niets van gemerkt. Veel mensen leefden in de oorlog in permanente angst, en zo’n ervaring raakten ze na de oorlog niet gemakkelijk kwijt. Mijn moeder is haar leven lang bang geweest voor lallende en brallende mannen, omdat ze als opgroeiend meisje zo veel lallende en brallende Duitsers had gezien. Opa Kapenga rook in Dachau de geur van de lichamen die in de crematoria werden verbrand. Na de oorlog kon hij de geur van geroosterd vlees op de Kamper Ui(t)dagen niet meer verdragen. Mijn grootmoeder raakte na de oorlog zwaar overspannen in een psychose, waarin ze visioenen van Jezus’ terugkeer kreeg. Maandenlang verbleef ze in het gereformeerd psychiatrisch ziekenhuis Veldwijk in Ermelo.’

met tegenzin vrijgemaakt

Indirect liet de oorlog zijn sporen na via de Vrijmaking, de scheuring in de Gereformeerde Kerken in 1944, die aan Kampen niet voorbijging. Grootmoeder Kapenga koos voor de vrijgemaakten, daartoe aangespoord door haar broer Jan.
Sierksma: ‘Inhoudelijk was mijn grootvader het met Schilder eens, maar hij was er de man niet naar om erover te twisten of te debatteren. Hij miste elk fanatisme. Ik denk ook dat hij in Vught en Dachau dat theologische geruzie wel moest relativeren. In het kamp ging het om leven of dood, niet om de theologische prinzipienreiterei rond de Vrijmaking. Oma was anders. Ik noem haar geloofshouding vurig en hartstochtelijk, zich uitend in een niet te stuiten zendingsdrang, zeker naarmate de oorlog langer duurde.’
Kapenga was ouderling geweest in de gereformeerde Burgwalkerk. ‘Na zijn terugkeer eind mei 1945 werd hij hartelijk verwelkomd door de “vrijgemaakten” en de “synodalen”. De synodale dominee Impeta zocht hem op: mijn grootmoeder liet hem toe als vriend van haar man, niet als predikant. Zodra de vrijgemaakte ouderling van opa’s terugkeer hoorde, kwam hij opgetogen ons huis binnen. “Wat een vreugde in Israël!”, riep hij. “Wat een vreugde in Israël!” In de familie zijn deze woorden legendarisch geworden.’
Grootvader zal het zwijgend hebben aangehoord, denkt Sierksma.
‘Toen hij na zijn terugkeer uit Dachau hoorde dat de Gereformeerde Kerk was gescheurd, was het eerste wat hij zei: “Hadden ze niet iets beters te doen?” Hij is met tegenzin vrijgemaakt geworden.’
Als politieagent en als ouderling beschikte Kapenga over vele contacten, die hij in de oorlog gebruikte om onderduikadressen te regelen. Een van de mensen die hij hielp onderduiken, was de Joodse tandarts Isidoor Polak. Na de oorlog hervatte Polak zijn praktijk. Uit dankbaarheid gaf hij de familie Kapenga recht op levenslange gratis behandeling.
Als zijn grootvader al eens over de oorlog sprak, denkt Sierksma, gebeurde het in de tandartsstoel bij Isidoor Polak. ■